

דף עזר למורה:

ההתפתחות תהליך קליטת העלייה – ממחנות עולים ליישובי קבע:

מחנות עולים ← מעברות ← מושבים, ישובים ועיירות פיתוח

מחנות עולים היו מחנות לקליטת העולים בימי טרום הקמת המדינה שהיו למעשה מעין מחנה מעצר. במחנות אלה התגוררו העולים שהורשו על ידי הבריטים לעלות ארצה, בהליך ההמתנה לסרטיפיקט (אישור העליה הרשמי של המנדט הבריטי. הסרטיפיקטים היו מעטים וניתנו לאחר הליך בירוקרטי ארוך). העולים שהופנו למחנות העולים הגיעו ממחנות המעצר בקפריסין (מחנות שהוקמו על ידי הבריטים ואליהם נשלחו העולים שהגיעו ארצה באניות מעפילים, יהודים שניסו לעלות לארץ ללא אישור רשמי – ללא סרטיפיקט). במחנות העולים רוכזו העולים החדשים והתגוררו באוהלים וצריפים. המחנות נוהלו על ידי הסוכנות היהודית אך פוקחו על ידי שלטון המנדט הבריטי. ההנהגה היהודית בארץ ישראל הגיעה להסכמה עם השלטון הבריטי כי המפגש של העולים יהיה רק עם יהודים – וכך נקבע כי גם השוטרים ששמרו על המחנות מטעם המנדט הבריטי היו יהודים.

לאחר קבלת תכנית החלוקה (תכנית רשמית שהתקבלה על ידי הבריטים לחלוקת ארץ ישראל בין היהודים לערבים והקמת שתי מדינות) התגבר זרם העולים לארץ והוקמו מחנות עולים נוספים ברחבי הארץ. בסך הכל הוקמו כ-200 מחנות עולים.

מחנות העולים נוהלו על פי ארבעת העקרונות לפיהם נוהלו מחנות העקורים בגרמניה (מחנות שהוקמו לאחר סיום מלחמת העולם השנייה ושימשו את יוצאי מחנות הריכוז והפליטים הרבים):

1. כל צרכי העולים (בריאות חינוך ורווחה) סופקו על ידי הממסד;
2. המחנות נועדו לספק מגורים זמניים בלבד;
3. העולים אינם יוצאים לעבוד;
4. כל עולה מקבל קצבה (דמי כיס).

בשנת 1949, שנה לאחר הקמת המדינה התגוררו במחנות כ-90 אלף עולים בתנאי מצוקה גדולים.

עובדה – במהלך העשור הראשון לקיומה של מדינת ישראל עלו אליה כ-900 אלף יהודים מכל רחבי העולם.
עובדה – רוב היהודים שעלו לארץ בשנים הראשונות לאחר הקמתה היו עניים ורדופים.

גזר ומנהל מחלקת ההתיישבות של הסוכנות, לוי אשכול, מבין שמחנות העולים לא מספיקים כדי לפתור את בעיית הקליטה של העולים.

הסיבות:

1. צפיפות ומצוקת דיור
2. תנאים סניטריים ובריאותיים קשים
3. אבטלה, שעמום, אלימות וחוסר מעש

בעיה נוספת איתה צריכה המדינה הצעירה להתמודד – חלקים גדולים בשטח הארץ שוממים מישובים ואדם ומדינות העולם שואלות האם צריכים היהודים את כל השטח או שאולי אפשר לשנות את הגבולות ולתת לערבים חלק מהשטחים שנמצאים בידי מדינת ישראל.

לוי אשכול ששימש אז כגזבר הסוכנות היהודית ומנהל מחלקת ההתיישבות של הסוכנות היהודית נדרש למצוא פתרון חלופי מהיר לטיפול בקליטת העולים בכלל ובפרט במצוקת הדיור שלהם.

מדיניות ההתיישבות – מהמעברות ליישוב קבע

- לוי אשכול פועל בכמה מישורים במקביל:
 - העברת עולים רבים ככל האפשר לאכלוס והתיישבות קבע בערים ובמיוחד במבנים שהיו בבעלות ערבים עד למלחמת העצמאות ועכשיו עמדו ריקים.
 - הפיכת מחנות העולים ממחנות סגורים למעברות – יישובי קליטה שמהווים נקודת מעבר בין העליה להתיישבות הקבע. במעברות שהוקמו בקרבת יישובים וותיקים או באזורים בהם החלה הקמת יישובים חדשים, הופנו העולים לעבודה כדי שיוכלו להתחיל לפרנס את עצמם, שלא יהיו תלויים בממסד ויוכלו להפוך להיות לעצמאיים יותר. [חידה – מדוע נקראים המחנות החדשים מעברות? מה אפשר ללמוד מהשם? מעבר – מעברה]
 - הקמת מחנות עבודה שנועדו לספק לעולים עבודה ולמדינה את העובדים לבניית היישובים החדשים ופיתוח החקלאות כדי לענות על הצרכים של האוכלוסייה.
 - הקמת עשרות נקודות התיישבות חדשות בכל רחבי הארץ ובמיוחד באזורים שהיו ריקים מיהודים כדי לבסס את השליטה והצורך של מדינת ישראל בשטחים אלה

המעברות: הוקמו על ידי הסוכנות היהודית, בשיתוף משרד העבודה של ממשלת ישראל. הן נבנו בן-לילה מחומרי בנייה קלים, שמהם בנו מבנים ארעיים: תחילה אוהלים, לאחר מכן בדונים (מעין צריפי בד), ובשלב הבא באו במקומם פחונים וצריפונים. (הפחונים והצריפונים היו קטנים במיוחד מאחר והיו אמורים לשמש לפתרון חירום לדיור זמני בלבד). המעבר מאוהלים לבדונים לפחונים וצריפונים נבעה בעיקר בשל המחסור בחומרי גלם, משאבים כספיים והצורך למצוא פתרונות דיור מידיים לעלייה המונית בלתי מתוכננת על קרקעות שלא עברו הכשרה מתאימה. במעברות הוקמו לצד פתרונות הדיור גם צריפים למתן שירותים: גני-ילדים, בתי-תינוקות, בתי-ספר, מרפאה, צרכניה, לשכת-עבודה, בית-כנסת ועוד. בשלב הראשון, חולקו המעברות לארבעה סוגים:

- א. מעברות עירוניות, הנמצאות בקרבתה של עיר. יושביהן הועסקו בדרך כלל בעבודות בעלות אופי עירוני;
- ב. מעברות מעורבות – שהוקמו בסביבות מושבות גדולות, ויושביהן הועסקו בעבודות בעלות אופי עירוני או חקלאי;
- ג. מעברות כפריות באזורי התיישבות, שתושביהן הועסקו בעבודות בעלות אופי חקלאי בלבד;
- ד. מעברות עצמאיות, שנועדו להוות בעתיד מרכזי יישוב עצמאיים, כמו חלסה (שלימים הפכה לעיר קרית-שמונה) בגליל העליון או תל-ירוחם, מעברה בעלת אופי עירוני בנגב.

עיירות הפיתוח: עיירות שהוקמו מתוך מטרה להפוך למרכז עירוני תרבותי המספק שירותים מסחריים, תעשייתיים ושירותי מדינה למושבים, קיבוצים ויישובים קטנים בסביבה. למעשה הכוונה היתה להקים מעין 'ערי מחוז'.

שלוש סיבות עיקריות הביאו להקמת עיירות הפיתוח:

1. מדינית: הוכחת בעלות וריבונות על הארץ כולה כולל האזורים הבלתי מיושבים.
2. ביטחונית: שמירה על הגבולות באמצעות מוקדי התיישבות.
3. כלכלית: פיזור האוכלוסייה שהייתה מרוכזת ברובה במרכז הארץ; יצירת מרכזי שירותים וסחר ותיווך בין הפריפריה והמרכז, כח אדם לסיוע לחקלאות ולתעשייה המתפתחות.

בדיעבד, כיום אנו מבינים ויודעים יותר על המחיר ששילמו העולים ששוכנו בעיירות אלה ועל כך שהכוונה להקים ערי מחוז לא צלחה ורוב ערי הפיתוח הפכו לעיירות עניות ונחשלות. חשוב לזכור כי בזמן הקמת העיירות עמדו לנגד מקבלי ההחלטות עקרונות, צרכים ואולי אפילו ערכים שונים מאלה העומדים לנגדנו כיום.